

مقدمه مؤلف

به نام خدایی که در این نزدیکی است

لای این شب‌بوها

پای آن کاج بلند

زستم از این بیت و غزل، ای شه و سلطان ازل مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن گشت مرا

سپاس دانای بی‌همتا را که باری دیگر نظر عنایتش، یاریگر قلمم گشت.

مهربانان، خوب می‌دانم که بسیاری از مباحث علوم ادبی، نه حریفی است که راحت بتوان بر آن غالب شد، دلاورانه و جانانه باید پای به میدان نهاد و آموخت. هم‌چنین در مبحث سبک‌شناسی و تاریخ ادبیات، وجود محفوظات صرف، کار را دشوار می‌سازد. اما به یاد داشته باشید با تسلط بر مباحث کتاب (آرایه‌های ادبی، عروض، سبک‌شناسی و تاریخ ادبیات) علاوه بر درک و دریافت بهتر اشعار و عبارات فارسی، به سؤالات امتحان نهایی نیز پاسخ خواهید داد. مجموعه حاضر از سری کتاب‌های «بانک نهایی» خیلی سبز است که پاسخگوی نیاز تمام دانش‌آموزان در امتحان نهایی است. این کتاب با توجه به ویژگی‌های منحصر به فردی که دارد، با پوشش دادن تمام مطالب کتاب علوم و فنون ادبی دوازدهم، کامل‌ترین منبع برای آمادگی جهت شرکت در امتحان نهایی است.

ویژگی‌های کتاب به شرح زیر است:

۱. ارائه بانک سؤالات امتحان نهایی داخل و خارج از کشور، مطابق با نظام آموزشی جدید
 ۲. ارائه سؤالات تکمیلی با رویکرد توجه به انواع سؤال (تشریحی، کوتاه‌پاسخ، چهارگزینه‌ای، جورکردنی، صحیح - غلط و ...)
 ۳. ارائه پاسخ‌های کامل خودارزیابی‌ها و کارگاه‌های متن‌پژوهی با بررسی و مطابقت با کتاب راهنمای معلم
 ۴. ارائه درس‌نامه کامل در مباحث عروض و آرایه‌های ادبی و درس‌نامه کامل ولی مختصر در مبحث سبک‌شناسی و تاریخ ادبیات
 ۵. ارائه چند نمونه امتحان نهایی در انتهای کتاب با ریزبارمبندی جهت آشنایی با نحوه تصحیح
 ۶. ارائه کتاب با رویکردی اقتصادی (قیمت مناسب در عین کامل بودن)
- لازم به ذکر است با تسلط بر این کتاب به آسانی می‌توانید بالاترین نمره را در امتحان نهایی کسب کنید.

در پایان، از همکار ارجمندم دکتر رضا اسماعیلی، خانم نسرین باستان‌جو، عزیزانم پیمان حمزه‌ای و ارغوان سادات هاشمی که یاریگر من بودند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم. سپاس ویژه‌ای دارم از خانم‌ها کبری مهدیخانی، الهه آرانی و افسانه ندرمحمدی که در ویرایش اثر دلسوزانه به یاری شتافتند و خانم لولوا مرادی که بدون پیگیری مجدانه ایشان، این اثر تألیف نمی‌شد.

مانا باشید و مهربان

فرشته صابریان

فهرست مطالب

درسنامه + پاسخ	سؤال	
۵۰	۵	درس اول: تاریخ ادبیات قرن‌های دوازدهم و سیزدهم (دوره بازگشت و بیداری)
۵۳	۹	درس دوم: پایه‌های آوایی ناهمسان
۶۱	۱۱	درس سوم: مراعات نظیر، تلمیح و تضمین
۶۴	۱۵	درس چهارم: سبک‌شناسی قرن‌های دوازدهم و سیزدهم (دوره بازگشت و بیداری)
۶۶	۱۸	درس پنجم: اختیارات شاعری (۱): زبانی
۷۱	۲۱	درس ششم: لَف و نشر، تضاد و متناقض‌نما
۷۵	۲۴	درس هفتم: تاریخ ادبیات قرن چهاردهم (دوره معاصر و انقلاب اسلامی)
۸۰	۳۲	درس هشتم: اختیارات شاعری (۲): وزنی
۸۶	۳۴	درس نهم: اغراق، ایهام و ایهام تناسب
۹۰	۳۶	درس دهم: سبک‌شناسی دوره معاصر و انقلاب اسلامی
۹۴	۴۱	درس یازدهم: وزن در شعر نیمایی
۹۹	۴۴	درس دوازدهم: حسن تعلیل، حس آمیزی و اسلوب معادله
		ضمیمه: امتحانات نهایی
۱۱۸	۱۰۵	■ امتحان شماره ۱: خرداد ۱۴۰۰
۱۱۹	۱۰۸	■ امتحان شماره ۲: خرداد ۱۴۰۱
۱۲۱	۱۱۱	■ امتحان شماره ۳: شهریور ۱۴۰۱
۱۲۳	۱۱۴	■ امتحان شماره ۴: دی ۱۴۰۱

بنای رخ کرباغ و گلستانم آرزوست
بگشای لب که قند فراوانم آرزوست

مولانا جلال‌الدین

پایه‌های آوایی ناهمسان

درس ۲

(خرداد ۱۴۰۰)

۱-۵ کدامیک از ابیات زیر دو برش آوایی دارد؟ (با دو وزن خوانده می‌شود).

- ۱ ماه فروماند از جمال محمد سررو نباشد به اعتدال محمد
۲ بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
- ⊕ برای هر یک از ابیات زیر، یکی از وزن‌های داخل کادر را انتخاب کنید.

ناهمسان - همسان دولختی - همسان تک‌لختی

(دی ۱۴۰۰)

۱-۶ پیش از من و تو بسیار بودند و نقش بستند

(دی ۱۴۰۰)

۱-۷ در غم ما روزها بی‌گاه شد

(شهریور ۱۴۰۰)

۱-۸ روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد

(شهریور ۱۴۰۰)

۱-۹ همه‌شب در این امیدم که نسیم صبحگاهی

(خرداد و دی ۹۹)

۱-۱۰ برای بیت زیر کدام وزن ترجیح دارد؟ چرا؟

تا رفت مرا از نظر آن چشم جهان‌بین

کس واقف ما نیست که از دیده چه‌ها رفت

۲ مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ

۱ مفعولُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعولن

۱-۱۱ در ابیات:

(دی ۱۴۰۰، خرداد و شهریور ۹۸)

۱ از کرده خویشتن پشیمانم

(دی ۱۴۰۰ و خرداد ۱۴۰۱ خارج)

۲ درد عشقی کشیده‌ام که می‌پرس

الف کدام بیت دو برش آوایی ندارد؟ با دو وزن خوانده نمی‌شود؟

ب علت ناهمسانی بیت مورد نظر را بنویسید.

⊕ با خوانش درست ابیات زیر و مشخص کردن پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های هجایی هر بیت، ابیات دارای وزن «همسان» یا «ناهمسان» را بیابید.

(خرداد ۱۴۰۱)

۱۱۲ جانان نظری که ناتوانم

(خرداد ۹۸)

۱۱۳ سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز

(خرداد ۹۹ خارج)

۱۱۴ ز باغ عافیت بویی ندارم

(دی ۹۷ خارج)

۱۱۵ روزگاری شد که سر تا پا دلی غمناک دارم

(شهریور ۹۹ و خرداد ۱۴۰۱ خارج)

۱۱۶ به حسن خلق و وفا کس به یار ما نرسد

(شهریور ۱۴۰۰)

۱۱۷ وزن کدامیک از ابیات زیر، با بیت «چون جام شفق موج زند خون به دل من/ با این همه دور از تو مرا چهره زردی است» متفاوت است؟

۱ هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای؟

۲ هنگام وداع تو ز بس گریه که کردم

۱۱۸ وزن کدام گزینه درست است؟

که شنیده‌ام ز گل‌ها همه بوی بی‌وفایی (مفتعلن مفاعیلن مفتعلن مفاعیلن)

و گر صد نامه بنویسم حکایت بیش از آن آید (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

(دی ۹۸)

۲ به لطف خال و خط از عارفان ربودی دل

۱ سر برگ گل ندارم، به چه رو روم به گلشن؟

۲ نه چندان آرزومندم که وصفش در بیان آید

۱۱۹ وزن کدام مصراع «ناهمسان» است؟

۱ کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد

(خرداد ۹۹)

۱۲۰ مشخص کنید کدام مصراع «همسان» و کدام «ناهمسان» است؟

الف هرگز کسی به خوبی چون یار ما نباشد

ب عاقبت گرگ زاده گرگ شود

۱۲۱ وزن بیت «در آسمان نه عجب گر به گفته حافظ/ سرود زهره به رقص آورد مسیحا را» کدام است؟

۲ مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعولن

۱ مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن

۱۲۲- برای بیت: «دل گفت وصالش به دعا باز توان یافت/ عمری است که عمرم همه در کار دعا رفت» کدام وزن ترجیح ندارد؟

۱ مفعول مفاعیل مفاعیل فاعولن

۲ مستفعل مستفعل مستفعل مستف

۱۲۳- برای بیت: «وین چرخ به کام من نمی‌گردد/ بر خیره سخن همی چه گردانم» کدام یک از وزن‌ها نادرست است؟

۱ مفعول مفاعلن مفاعیلن

۲ مستفعل فاعلات مستفعل

۳ مفتعلن فاعلات مفتعلن فع

۱۲۴- بیت «هرگه که دل به عشق دهی خوش دمی بود/ در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست» بر وزن «مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل» است؛ برش آوایی

دوم این بیت کدام یک از موارد زیر است؟

(خرداد ۱۴۰۱)

۱ فاعلاتن مفاعلن فعلن

۲ مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فعلن

۳ مفعول مفاعلن مفاعیلن

۴ مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن

(دی ۹۸)

۱۲۵- کدام گزینه با مصراع «از در درآمدی و من از خود به در شدم» هم‌وزن است؟

۱ آن یار کزو خانه ما جای پری بود

۲ ای بی‌خبر بکوش که صاحب‌خبر شوی

۳ مگر تو روی بیوشی و فتنه بازنشانی

۴ در کار گلاب و گل حکم ازلی این بود

(خرداد ۹۹ خارج)

۱۲۶- کدام گزینه با مصراع «دردی که مرا هست به مرهم نفروشم» هم‌وزن است؟

۱ عقل کجا پی برد شیوه سودای دل

۲ گو خلق بدانند که من عاشق و مستم

۳ مژده بده مژده بده یار پسندید مرا

۴ مرده بدم زنده شدم گریه بدم خنده شدم

خودارزیابی درس ۲

۱۲۷- با خوانش درست بیت‌ها و درک پایه‌های آوایی هر بیت، مشخص کنید که وزن کدام بیت «همسان» و کدام بیت «ناهمسان» است. (دی ۹۹، خرداد ۱۴۰۱ خارج)

الف) آب زنید راه را هین که نگار می‌رسد

مژده دهید باغ را بوی بهار می‌رسد

ب) دلم سر به هامون رها می‌پسندد

سرم بالاش از صخره‌ها می‌پسندد

ب) باز این چه شورش است که در خلق عالم است؟

باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است؟

ت) گشته‌ام در جهان و آخر کار

دلبری برگزیده‌ام که می‌پرس

ث) دل نیست کبوتر که چو برخاست نشیند

از گوشه بامی که پریدیم، پریدیم

ج) شفای این دل بیمار جز لقای تو نیست

طیب جان خرابم کسی ورای تو نیست

(خرداد ۱۴۰۱)

(شهریور ۹۹)

۱۲۸- بیت‌های زیر را تقطیع هجایی کنید و مرز پایه‌های آوایی هر بیت را مشخص کنید.

الف) راستی کن که راستان زستانند

راستان در جهان قوی‌دستانند

ب) محمد کآفرینش هست خاکش

هزاران آفرین بر جان پاکش

ب) با آن که جیب و جام من از مال و می تهی است

ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت

ت) آتش حب‌الوطن چو شعله فرورد

از دل مؤمن کند به مجمره اسپند

(خرداد ۱۴۰۱)

(دی ۹۷)

۱۲۹- کدام بیت‌ها دوبه‌دو از نظر وزن با هم یکسان‌اند؟

الف) چو بشنوی سخن اهل دل، مگو که خطاست

سخن‌شناس نه‌ای، جان من، خطا این‌جاست

ب) جانان‌ظری که ناتوانم

بخشاکه به لب رسید جانم

ب) برداشته دل ز کار او بخت

درماند پدر به کار او سخت

ت) بیا به خانه آلاله‌ها سری بزنیم

ز داغ با دل خود حرف دیگری بزنیم

۱۳۰- نشانه‌های هجایی بیت‌های زیر را به دو صورت برش بزنید؛ پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

الف) همت طلب از باطن پیران سخرخیز

زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند

ب) کشتی‌شکستگانیم، ای باد شرطه برخیز

باشد که باز بینیم دیدار آشنا را

ب) ای سرو بلند قامت دوست

وه وه که شمایل‌ت چه نیکوست!

ت) لبخند تو خلاصه خوبی‌هاست

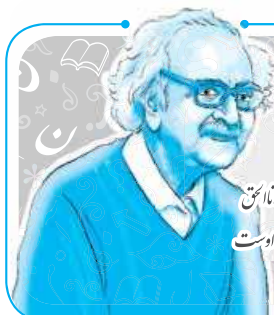
لختی بخند، خنده گل زیباست

(خرداد ۱۴۰۱)

۱۳۱- بیت ادیب‌الممالک را در خودارزیابی دوم از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

آتش حب‌الوطن چو شعله فرورد

از دل مؤمن کند به مجمره اسپند

در آینه دوباره نمایان شد
با بزرگیواش در باد
باز آخ سرود سرخ نازنین
در دریاخ اوست

• شفییی کدکنی •

مراعات نظیر، تلمیح و تضمین

درس ۳

⊕ در هر یک از اشعار زیر، کدام واژگان با هم «مراعات نظیر» دارند؟

۱۳۲- مرغ روحم که همی‌زد ز سر سدره صفیر عاقبت دانم خال تو فکندهش در دام (سدره: درختی در بهشت)

(خرداد ۱۴۰۰)

۱۳۳- من مسلمانم، قبله‌ام یک گل سرخ/ جانمازم چشمه، مَهرم نور/ دشت سجادهٔ من

۱۳۴- چترها را باید بست/ زیر باران باید رفت

۱۳۵- سر من مست جمالت، دل من رام خیالت گهر دیده نثار کف دریای تو دارد

(شهریور ۹۹ و خرداد ۱۴۰۰ خارج)

۱۳۶- در بیت زیر، شاعر چگونه بر موسیقی معنایی کلام افزوده است؟

گفت آن یار کز او گشت سر دار بلند جرمش آن بود که اسرار هویدا می‌کرد

⊕ هر یک از ابیات زیر به چه موضوعی تلمیح دارد؟

(دی ۱۴۰۰ و شهریور ۹۸)

۱۳۷- یارب این آتش که بر جان من است

(خرداد ۱۴۰۰ و ۹۹ خارج)

۱۳۸- جانم ملول گشت ز فرعون و ظلم او

۱۳۹- غرق خون بود و نمی‌مرد ز حسرت فرهاد

۱۴۰- شاه ترکان سخن مدعیان می‌شنود

(دی ۹۹ خارج)

۱۴۱- در بیت: «یارب این شهر چه شهری است که صد یوسف دل/ به کلافی بفروشد و خریداری نیست»

الف) بیت فوق به چه داستانی تلمیح دارد؟

ب) لازمهٔ دریافت معنی و زیبایی تلمیح یا شرط لذت‌بردن از آن چیست؟

(دی ۹۹ و دی ۹۸)

۱۴۲- در عبارت «درویش بی‌معرفت نیارآمد تا فقرش به کفر انجامد؛ کاد الفقر ان یکون کفراً»

الف) کدام قسمت آرایهٔ تضمین دارد؟

ب) ارتباط آن را با قسمت‌های دیگر متن، مشخص نمایید.

(شهریور ۹۸)

⊕ دو شبکهٔ مراعات نظیر را در ابیات زیر مشخص کنید.

۱۴۳- بسی تیر و دی‌ماه و اردیبهشت برآید که ما خاک باشیم و خشت

(دی ۱۴۰۰)

۱۴۴- گرچه گاهی شهابی/ مشق‌های شب آسمان را/ زود خط می‌زد و محو می‌شد/ باز در آن هوای مه‌آلود/ پاک‌کن‌هایی از ابر تیره/ خط خورشید را

پاک می‌کرد.

(خرداد ۹۸، شهریور ۹۹)

۱۴۵- بیت زیر، کدام آرایهٔ ادبی را نشان می‌دهد؟ دانستهٔ تاریخی خود را در مورد آن بنویسید.

نه خدا توانمش خواند نه بشر توانمش گفت متحیرم چه نامم شه ملک لافتی را

۱۴۶- آرایهٔ ادبی مشترک میان دو بیت زیر کدام است؟

الف) آه، ای چاه، ای تو دم‌ساز علی ای دلست، گنجینهٔ راز علی

ب) مجنون که به دیوانه‌گری شهرهٔ شهر است در دشت جنون همسفر عاقل ما بود

۱۴۷- در هر یک از ابیات گروه «الف» کدام نوع تلمیح گروه «ب» به کار رفته است؟ (توجه: در گروه «ب» یک مورد اضافی است.)

گروه «ب»	گروه «الف»
تلمیح به مثل	الف) یار بی‌برده از در و دیوار/ در تجلی است یا اولی‌الابصار
تلمیح به حدیث	ب) چون جواب احمق آمد خامشی/ این درازی در سخن چون می‌کشی
تلمیح به داستان	پ) عشرتی دارم به یاد روی آن گل در قفس/ عشق افکنده است با یوسف به یک زندان مرا
تلمیح به آیهٔ قرآن	

- ۱۴۸- در بیت زیر آرایه تضمین را مشخص کنید؛ حافظ از شعر کدام شاعر تضمین کرده است؟ (خرداد ۹۸)
- خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دهیم کز نسیمش بوی جوی مولیان آید همی
- ۱۴۹- در ابیات زیر، دو آرایه و به صورت مشترک به کار رفته است. (شهریور ۱۴۰۰)
- بیستون کندن فرهاد نه کاری است شگفت شور شیرین به سر هر که فتد کوهکن است
غنچه چون عیسی به گفتار آمده است از مهد شاخ گل چو مریم مَهر خاموشی به لب بنهاده است
- ۱۵۰- در شعر زیر آرایه تضمین به کار رفته است؛ یک دلیل برای آن ذکر نمایید. (شهریور ۱۴۰۰)
- مه من نقاب بگشا ز جمال کبریایی که بُستان فروگذارند اساس خودنمایی
شده انتظارم از حد، چه شود ز در درآیی؟ «ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی
چه کنم که هست این‌ها، گل باغ آشنایی»
- ۱۵۱- در کدام گزینه «دانسته تاریخی» در آرایه «تلمیح» متفاوت است؟ (شهریور ۹۸)
- ایوسف به این رهاشدن از چاه دل میند ایمن بار می‌برند که زندانیات کند
ای پریشان‌گوی مسکین پرده دیگر کن پور دستان جان ز چاه نابردار در نخواهد برد
عزیز مصر به رغم برادران غیور ز قعر چاه برآمد به اوج ماه رسید
- برای هر یک از ابیات زیر، آرایه مناسب را از داخل کمانک انتخاب کنید. (با توضیح)
- ۱۵۲- این مه که چون منیژه لب چاه می‌نشست
۱۵۳- هر کاه نظری دارد با یار کمان‌ابرو
۱۵۴- حافظ از جور تو حاشا که بگرداند روی
۱۵۵- چرا می‌گویم در شعر زیر آرایه «تضمین» به کار رفته است؟ مورد تضمین شده را بیابید.
- چه زخم چو نای هر دم ز نوای شوق او دم که لسان غیب خوش‌تر بنوازد این نوا را
«همه شب در این امیدم که نسیم صبحگاهی به پیام آشنایی بنوازد آشنا را»
- آرایه‌های «مراعات نظیر، تلمیح و تضمین» را در بیت‌های زیر مشخص کنید.
- ۱۵۶- به تمنای تو در آتش محنت چو خلیل
۱۵۷- چرا ملامت خواجه کنی که چون فرهاد
۱۵۸- ای دل از سیل فنا بنیاد هستی برکند
۱۵۹- تو ز قرآن بازخوان تفسیر بیت
- ۱۶۰- چنین گفت پیغمبر راست‌گوی
۱۶۱- خال مشکین که بدان عارض گندم‌گون است
۱۶۲- شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
۱۶۳- بهر این فرمود رحمان ای پسر
۱۶۴- به فلک می‌رسد از روی چو خورشید تو نور
۱۶۵- تا ز باغ خاطرت گل‌های شادی بشکفتد
۱۶۶- هر سو دو صد ببرد سر در بحر خون زان کر و فر
۱۶۷- چه شب است یا رب امشب که ستاره‌ای برآمد
۱۶۸- دل خود بازده دل را به خویش آر
۱۶۹- ورد صاحب‌نظران فاتحه روی تو باد
۱۷۰- علاج ضعف دل ما کرشمه ساقی است
۱۷۱- دردی است درد عشق که هیچش طیب نیست
۱۷۲- ز آب بی‌رنگ صد هزاران رنگ
۱۷۳- قدر همت باشد آن جهد و دعا
۱۷۴- گوش تواند که همه عمر وی
- ز گهواره تا گور دانش بجوی
سر آن دانه که شد رهزن آدم با اوست
کجا دانند حال ما سبکباران ساحل‌ها
«کل شیء هو فی شأن» ای پسر
قل هو الله احد، چشم بد از روی تو دور
هر چه در دل تخم کین داری به زیر خاک کن
رقصان و خندان چون شکر ز «انا الیه راجعون»
که دگر نه عشق خورشید و نه مهر ماه دارم
قلم گیر و دوات و نامه پیش آر
«قل هو الله احد» حرز دو ابروی تو باد
بر آر سر که طیب آمد و دوا آورد
گر دردمند عشق بنالد غریب نیست
لاله و گل نگر در آن گلزار
«لیس للائسنان الا ما سعی»
نشنود آواز دف و چنگ و نی
- (دی ۹۷) (تلمیح - تضمین) (دی ۹۷) (تلمیح - مراعات نظیر) (تضمین - مراعات نظیر) (شهریور ۹۹ و ۹۸) (دی ۹۷ خارج) (دی ۹۸) (شهریور ۹۹ خارج) (دی ۹۹) (خرداد ۹۹ خارج) (خرداد ۹۹) (خرداد ۹۹) (خرداد ۹۸، دی ۹۹) (دی ۹۷، خرداد ۱۴۰۰ خارج) (شهریور ۹۹ خارج) (دی ۹۹ خارج) (دی ۹۹ خارج) (دی ۹۹ خارج) (خرداد ۹۹ خارج) (دی ۹۷ خارج) (خرداد ۱۴۰۰ خارج) (خرداد ۱۴۰۰ خارج) (خرداد ۱۴۰۰ خارج)

خودارزیابی درس ۳

۱۷۵- در نمونه‌های زیر، آرایه‌ی مراعات نظیر بین کدام واژه‌ها ایجاد شده است؟ مشخص کنید.

- الف) مه روشن میان اختران پنهان نمی‌ماند
ب) چون در این میدان نداری دست و پای همچو گوی
پ) باغ باران خورده می‌نوشید نور
ت) نرگس از چشم‌زدن شد فتنه در صحن چمن
ث) باغ بی‌برگی / روز و شب تنهاست / با سکوت پاک غمناکش / ساز او باران / سرودش باد
ج) آتش آن نیست که از شعله‌ی او خندد شمع
چ) تا ز باغ خاطر ت گل‌های شادی بشکفت
ح) از اسب پیاده شو، بر نطع زمین رُخ نه
خ) بمیرای دوست پیش از مرگ اگر می‌زندگی خواهی
د) دولت عشق بین که چون از سر فقر و افتخار
س) هر چه رفت از عمر، یاد آن به نیکی می‌کنند
ز) آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی

(خرداد ۱۴۰۱ خراج)

۱۷۶- در ابیات زیر، تلمیح را مشخص کنید و درباره‌ی آن توضیح دهید.

- الف) حرفی است این که خضر به آب بقا رسید
ب) چشمی دارم چو لعل شیرین همه آب
پ) جسمی دارم چو جان مجنون همه درد
ت) گواه رهرو آن باشد که سردش یابی از دوزخ
ث) من نمازم را وقتی می‌خوانم / که اذانش را باد گفته باشد / سر گلدسته سرو / من نمازم را پی تکبیرة الاحرام علف می‌خوانم / پی قدقامت موج
ج) تاج فرعون و گنج دقیانوس
ح) هر که لاف عشق زد، نامی هم از فرهاد برد
خ) روح مجنون چنگ در دامان محمل می‌زند
د) در آینه دوباره نمایان شد / با ابر گیسوانش در باد / باز آن سرود سرخ انا الحق / ورد زبان اوست

(دی ۹۷، شهریور ۹۹ و خرداد ۱۴۰۱ خراج)

(خرداد ۱۴۰۰ خراج)

(شهریور ۹۹)

۱۷۷- آرایه‌ی تضمین را در اشعار و عبارات زیر پیدا کنید و ارتباط تضمین را با قسمت‌های دیگر متن مشخص کنید.

- الف) ایوب با چندین بلا، کاندرا بلا شد مبتلا
ب) گفت: غالب اشعار او (سعدی) در این زمین به زبان پارسی است. اگر بگویی، به فهم نزدیک‌تر باشد. «كَلَّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ.»
پ) مکن گریه بر گور مقتول دوست
ت) چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت
ث) عاکفان کعبه جلالش به تقصیر عبادت معترف که: «ما عبدناك حقَّ عبادتك.»

(دی ۹۷)

(خرداد ۱۴۰۱ خراج)

۱۷۸- شعر فرخی یزدی را در خودارزیابی (۱) از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

- الف) آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی
ب) دست خود ز جان شستم از برای آزادی
پ) بیت را بعد از تقطیع هجایی، به دو صورت برش بزنید و وزن آن را بنویسید.

بگشود گره ز زلف زرتار محبوبة نیلگون عماری

کارگاه تحلیل فصل ۱

۱۸۰- کدام یک از بیت‌های زیر دارای پایه‌های آوایی ناهمسان است؟ نشانه‌های هجایی و وزن هر یک را بنویسید.

- الف) ترک گدایی مکن که گنج بیایی
ب) بیا عاشقی را رعایت کنیم
پ) گشت یکی چشمه ز سنگی جدا
ت) دلا بسوز که سوز تو کارها بکند
از نظر رهروی که در گذر آید
ز یاران عاشق حکایت کنیم
غلغل‌ه‌زن، چه‌ره‌ن‌ما، تیزیا
نیاز نیم‌شبی دفع صد بلا بکند

۱۸۱- نشانه‌های هجایی بیت‌های زیر را به دو صورت دسته‌بندی کنید. پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

- الف) دانست که دل اسیر دارد دردی نه دوپذیر دارد
 ب) دی شیخ با چراغ همی‌گشت گرد شهر کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست
 پ) دنیا نیرزد آن‌که پریشان کنی دلی زنهار بد مکن که نکرده است عاقلی
 ت) آبی‌تر از آنیم که بی‌رنگ بمیریم از شیشه نبودیم که با سنگ بمیریم

(خرداد ۱۴۰۱)

(دی ۹۸)

۱۸۲- آرایه‌های مراعات نظیر، تلمیح و تضمین را در بیت‌های زیر مشخص کنید.

- الف) شعاع درد مرا ضرب در عذاب کنید مگر مساحت رنج مرا حساب کنید
 ب) بی تربیت آزادی و قانون نتوان داشت «سعصع» نتوان خواند نخوانده «کلمن» را
 پ) همچو فرهاد بود کوهکنی پیشه ما کوه ما سینه ما ناخن ما تیشه ما
 ت) دستم نداد قوت رفتن به پیش دوست چندی به پای رفتم و چندی به سر شدم
 ث) چند آن‌همه دیروز؟ چرا این‌همه امروز دستی به فراوانی فردا برسانیم
 ج) بیداری زمان را با من بخوان به فریاد/ و مرد خواب و خفتی / «رو سر بنه به بالین، تنها مرا رها کن»

۱۸۳- شعر زیر را از نظر ویژگی‌های تاریخی دوره بیداری بررسی نمایید.

- ای مرغ سحر چو این شب تار بگذاشت ز سر سیاهکاری
 وز نطفه روح بخش اسحار رفت از سر خفتگان خماری
 بگشود گره ز زلف زرتار محبوبه نیلگون عماری
 یزدان به کمال شد پدیدار و اهریمن زشت‌خو حصاری
 یاد آر ز شمع مرده یاد آر

۱۸۴- شعر زیر را از نظر آرایه‌های بدیع معنوی بررسی کنید.

- غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم خوش حمایت می‌کنی از شرع قرآن ای قلم
 گشت از برق تو ظاهر نور ایمان ای قلم مشکلات خلق گردد از تو آسان ای قلم
 نیستی آزاد در ایران و ایران ای قلم

۱۰۲. در سال‌های انقلاب مشروطه در نثر فارسی دگرگونی‌هایی به وجود می‌آید که نثر را به سمت سادگی و بی‌پیرایگی سوق می‌دهد؛ از آن جمله می‌توان به رواج و گسترش روزنامه به عنوان رسانه، روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی براساس ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطبان نوشته‌ها اشاره کرد. کسانی چون قائم‌مقام فراهانی، علامه دهخدا، رضا قلی‌خان هدایت، زین‌العابدین مراغهای، عبدالرحیم طالبوف، میرزا آقاخان کرمانی، ناصرالدین‌شاه قاجار و چند تن دیگر از نویسندگان، از پیشگامان نثر ساده این دوره بوده‌اند و نوشته‌های آنان به زبان مردم کوچه و بازار نزدیک‌تر شده است.

۱۰۳. محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا»/ میرزا حسن‌خان بدیع با رمان‌های «شمس‌الدین و قمر» و «داستان باستان» ۱۰۴. از معروف‌ترین نویسندگان و سیاستمداران بزرگ دوره بیداری است که علاوه بر خدمات و اقدامات بزرگ سیاسی، در ادبیات نیز بسیار مؤثر بود. او با تغییر سبک نگارش، تکلف را در نثر از بین برد و مسائل عصر را با کاربرد زبان و اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب‌المثل‌های لطیف، به سبک گلستان سعدی نوشت و موجب اقبال عامه به نثر گردید. عبارات کوتاه او نیز گاه موزون و مسجع‌اند. قائم‌مقام احیاکننده نثر فارسی است و «منشآت» مهم‌ترین اثر اوست.

پایه‌های آوایی ناهمسان

یادآوری لازم است بدانید

واج ← کوچک‌ترین واحد آوایی زبان

(واج: شکل شنیداری / حرف: شکل نوشتاری)

در زبان فارسی ۲۹ واج وجود دارد که از ۲۳ صامت و ۶ مصوت (۳ مصوت کوتاه و ۳ مصوت بلند آ ای او) تشکیل شده است.

هجا (بخش) ← مقدار آوایی که دهان با یک بار باز شدن ادا می‌کند.

هر هجا (بخش) از نظر امتداد به سه دسته تقسیم می‌شود

انواع هجا	کوتاه	U	صامت + مصوت کوتاه	تو، که و ...
	بلند	—	صامت + مصوت کوتاه + صامت	پر، دل و ...
کشیده	U —	صامت + مصوت بلند	مو، سی و ...	
		صامت + مصوت کوتاه + ۲ صامت یا بیشتر	سرد، تمبر و ...	
		صامت + مصوت بلند + ۱ صامت یا بیشتر	پارس، شور	

توجه بدون حفظ کردن جدول فوق می‌توانید علامت خاص هر هجا را بنویسید. هر هجا را بشمرید. برای این کار هر صامت و هر مصوت کوتاه را یکی حساب کنید و هر مصوت بلند را دو تا، در نهایت:

عدد ۲ = کوتاه (U)، عدد ۳ = بلند (—) و عدد ۴ و ۵ = کشیده (— U)

سزاوار ← سی = ۲ ← U / زا = ۲ ← / وار = ۴ ← — U

هر هجا (بخش) را همان‌گونه که می‌خوانیم می‌نویسیم: (خواهر ← خاھر)

۹۱. گزینه «۴» (سرگذشت حاجی‌بابای اصفهانی ← جیمز موریه)

۹۲. گزینه «۴» (عدم توجه روشنفکران به شعر و شاعری)

۹۳. گزینه «۳» (قائم‌مقام فراهانی)

۹۴. گزینه «۳» (فرخی یزدی)

۹۵. گزینه «۳» (ایرج میرزا)

۹۶. گزینه «۴» (سه تابلوی مریم - میرزاده عشقی)

پاسخ خودارزیابی درس ۱

۹۷. ۱) تاراج کتابخانه اصفهان که سبب شد تعدادی از کتاب‌های کتابخانه سلطنتی به دست مردم افتد و ارتباط مجدد اهل ذوق با ادب کهن برقرار شود. ۲) توجه به ادبیات در دربار قاجاریه و رونق بازار شعر و شاعری و مدح شاهان ۳) تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه تزاری ۹۸. ۱) تأثیر جنگ‌های نافرجام ایران و روس و توجه مردم به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید؛ ۲) کوشش‌های عباس‌میرزا، ولیعهد فتحعلی‌شاه در روی آوردن به دانش و فنون نوین؛ ۳) اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور برای تحصیل؛ ۴) رواج صنعت چاپ و روزنامه‌نویسی و ترجمه و نشر کتاب‌های غربی؛ ۵) تأسیس مدرسه دارالفنون به فرمان امیرکبیر و آموزش دانش‌های نوین در آن.

۹۹. آزادی، وطن، قانون‌خواهی، مبارزه با استبداد و استعمار، بحث از حقوق اجتماعی، برانگیختن احساسات ملی و میهنی، توجه به فراگیری علوم جدید، پیکار با بیگانه و بیگانه‌خواهی، انتقاد از نابسامانی‌ها، نفی عقاید خرافی در جامعه، سخن از حقوق زنان

۱۰۰. فرخی یزدی ← وی تحت تأثیر شاعران گذشته، مخصوصاً مسعود سعد و سعدی بوده و آشنایی با سعدی، طبع وی را شکوفا ساخت. اندیشه‌های پرشور آزادی و وطن داشت.

عارف قزوینی ← شعر عارف ساده و دور از پیچیدگی بود. وی مضامین وطن‌دوستی و ستیز با نادانی را زیبا و پرشور می‌خواند و یکی از دردمندترین سرایندهگان عصر بیداری بود.

ایرج میرزا ← در به‌کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعاری ساده و روان مهارت بسیار داشت. در طنز، هجو و هزل نیز چیره‌دست بود. در شعر وی اگرچه اندیشه‌های نوگرایانه وجود دارد، ولی جایگاه خانوادگی و تفکرات شخصی او، مانع از آن می‌شود که در ردیف شاعران آزادی‌خواه مشروطه قرار گیرد. ایرج‌میرزا از شعرهای غربی نیز ترجمه‌هایی منظوم کرده است که در نوع خود ابتکاری محسوب می‌شود.

۱۰۱. در این دوره، ادبیات - خصوصاً شعر - برای آن‌که بتواند با توده مردم ارتباط برقرار کند، زبان محاوره را برگزید تا قابل فهم‌تر باشد و مفاهیم جدید را با زبانی ساده انتقال دهد. به این ترتیب نهضت ساده‌نویسی همراه با نهضت آزادی‌خواهی شکل گرفت و نویسندگان و شاعران مظاهر استبداد و استعمار را نقد می‌کردند و برای بیان دیدگاه خود زبان ادبی را برمی‌گزیدند. شعر از نظر آنان بیان زیبایی‌واقعیات و وسیله‌ای برای بهبود زندگی بود که از طریق روزنامه‌ها و مطبوعات در اختیار مردم قرار می‌گرفت.

در عصر بیداری به دلیل تمرکز بیشتر فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی در تهران، شعر و ادب هم بیشتر به این شهر منحصر می‌شد؛ حتی روزنامه نسیم شمال را که سید اشرف‌الدین در رشت منتشر می‌کرد، مردم تهران می‌خواندند. بعد از تهران، تبریز بازار سیاسی و پررونقی داشت.

پایه‌های آوایی

پایه‌های آوایی	همسان	تک‌لختی	از تکرار یک پایه آوایی ایجاد می‌شود.
	ناهمسان	دولختی (دوری)	از تکرار متناوب دو پایه یا رکن حاصل می‌شود.
		وزن	واژه‌ها ناهمگون و غیر تکراری‌اند.

وزن همسان تک‌لختی

گفت خود دادی به ما دل حافظا
ما محصل بر کسی نگماشتیم

پایه‌های آوایی	گ ف ت خ د دا	د ی ب م ا دل	ح ا ف ظا
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلتن
نشانه‌های هجایی	- U - - U -	- U - - U -	- U - - U -

توجه هجای پایان مصراع همواره بلند است.
چون رکن آخر، کم‌تر از بقیه است، محذوف است.

وزن همسان دولختی

در زلف چون کمندش، ای دل میبچ کان‌جا
سرها بریده بینی بی‌جرم و بی‌جنایت

شکل اول

پایه‌های آوایی	د ر ز ل ف چُن ک م ن د ش	ا ی د ل م پی چ کائِن جا
وزن	مستفعِلن	مستفعِلن
نشانه‌های هجایی	- U - U - - U -	- U - U - - U -

در وزن دولختی (دوری)، پایه‌ها یک در میان تکرار شده است. هر مصراع به دو پاره تقسیم می‌شود. موسیقی و آهنگ پاره دوم، تکرار موسیقی پاره نخست است. در وزن دوری، میانه هر مصراع، با درنگ و مکثی آشکار همراه است.

توجه در ساماندهی نشانه‌های هجایی همواره با یک روش روبه‌رو نیستیم.

شکل دوم

پایه‌های آوایی	د ر ز ل ف چ ن ک م ن د ش	ا ی د ل م پی چ کائِن جا
وزن	مفعول	مفعول
نشانه‌های هجایی	- U - U - - U -	- U - U - - U -

وزن ناهمسان

عنقا شکار کس نشود دام بازچین
کان‌جا همیشه باد به دست است دام را

● هر گاه «ن» (نون ساکن) بعد از مصوت بلند قرار گرفت، آن را حذف می‌کنیم. (سیمین)

● هیچ هجایی با مصوت آغاز نمی‌شود؛ قبل از هجایی که به ظاهر با مصوت آغاز می‌شود، صامت (ء) قرار می‌دهیم. (قرآن ← قر/ءان)

● هر هجا (بخش) الزاماً یک مصوت دارد و تعداد بخش‌های هر کلمه برابر با مصوت‌های آن است.

● هجای کشیده معادل یک هجای بلند + یک هجای کوتاه است.

● هجای پایان مصراع همواره بلند است. (در اوزان دولختی (دوری) هجای پایان نیم‌مصراع هم، همواره بلند است).

واحد وزن ← مصراع

وزن شعر ← نظمی بر مبنای کمیت هجاها (بر پایه چینش هماهنگ هجای کوتاه و بلند استوار است).

علم عروض ← علمی است که قواعد وزن شعر و طبقه‌بندی وزن‌ها را از جنبه نظری و عملی تعریف می‌کند.

گام‌های تعیین وزن شعر

گام اول ← خوانش درست شعر

گام دوم ← تقطیع هجایی

گام سوم ← علامت‌گذاری هجاها

گام چهارم ← تقطیع به ارکان

گام پنجم ← نام‌گذاری وزن شعر (در درس‌های آینده خواهید خواند).

● با خوانش درست شعر به درنگ منظم و یکنواختی که بعد از هر دسته از هجاها وجود دارد، پی می‌بریم، پایه‌ها (ارکان) به گونه‌ای منظم کنار هم چیده شده‌اند. وزن شعر، حاصل چینش منظم این پایه‌های آوایی یا ارکان عروضی است. هر مصراع از پایه‌های تکراری منظم (چهارتایی، سه‌تایی یا دوتایی تشکیل شده است).

فاعلاتن - - U - -	فاعلتن - U - -	مفاعلتن - - U - -
مفعولن (مفاعلی) - - U - -	مستفعِلن - U - -	مفعولن - - - U - -
فاعلتن - - U - -	فعلن - U - -	مفاعلتن - U - -
مفتعلن - U - -	فعلن (مستف) - - - U - -	

*۱

فاعلاتن - U - -	فاعلتن - U - -	مفاعلتن - U - -
مستفعِلن - U - -	مفعولن - U - -	مفاعلتن - U - -

**۲

فعل - U - | فع -

هجاها را به دسته‌های منظم برش می‌زنیم یا با خط عمودی مرز هر دسته از هجاها را مشخص می‌کنیم. گاهی رکن آخر یک هجا کم‌تر از ارکان قبل دارد.

اگر تمام ارکان مانند هم باشند ← سالم

اگر رکن آخر یک هجا کم‌تر از بقیه باشد ← محذوف

۱- * : این ارکان هرگز در پایان مصراع قرار نمی‌گیرند.

۲- ** : این ارکان فقط در پایان مصراع می‌آیند.

پاسخ سوالات درس ۲

۱۰۵. گزینه «۲» وزن: ناهمسان

بن ما ی رُخ	ک با عُ گ	اِس تا نِ ما	ر زوست
بگ شا ی لب	ک قن دِ ف	را وا نِ ما	ر زوست
مستفعلن	مفاعِلْ	مستفعلن	فعل
- U -	U U - U	- U -	- U -

بن ما ی رخ ک با عُ	گ اِس تا نِ ما	ر زوست
بگ شا ی لب ک قن دِ ف	را وا نِ ما	ر زوست
مفعول	مفاعِلْ	فاعلن
- U -	U U - U	- U -

وزن بیت گزینه (۱) ← ناهمسان

ما ه فُ رو	ما نِ دز ج	ما لِ مِ حم	مد
سر و نِ با	شد بِ اع تِ	دا لِ مِ حم	مد
مفتعلن	فاعلاتْ	مفتعلن	فع
- U U -	- U - U	- U U -	-

۱۰۶. وزن همسان دولختی

پی شز مِ نِ	تُ بس یار*	بو دَن دُ نق	ش بس تند*
دی وا ر زن	دِ گی را	زینِ گو نِ یا	د گا راین
مستفعلن	فعلون	مستفعلن	فعلون
- U -	- U -	- U -	- U -

پی شز مِ نِ	تُ بس یار*	بو دَن دُ نق	ش بس تند*
دی وا ر زن	دِ گی را	زینِ گو نِ یا	د گا راین
مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن
- U -	- U -	- U -	- U -

توجه: هجای پایان نیم‌مصراع (در وزن‌های دولختی) و پایان مصراع بلند است.

۱۰۷. وزن همسان تک‌لختی

در عُ مِ ما	رو ز ها بی	گا ه شد
رو ز ها با	سو ز ها هم	را ه شد
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
- U -	- U -	- U -

۱۰۸. وزن همسان تک‌لختی

رو ی خو بت آ یِ تی از	لط ف بر ما	کش ف کرد
زاین ز ماین جز	لط فُ خو بی	نی ست در تف سی رِ ما
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
- U -	- U -	- U -

شکل اول

پایه‌های آوایی	عن قا شِ کا	ر کس نِ ش	ود دا م	با ز چین
وزن	کاین جا هـ	می شِ با د	ب دس تس ت	دا م را
نشانه‌های هجایی	مفعول	فاعلاتْ	مفاعِلْ	فاعلن
	- U -	- U -	- U -	- U -

شکل دوم

پایه‌های آوایی	عن قا شِ کا	ر کس نِ ش	ود دا م	با ز (چین)
وزن	کاین جا هـ	می شِ با د	ب دس تس ت	دا م را
نشانه‌های هجایی	مستفعلن	مفاعِلْ	مستفعلن	فعل
	- U -	- U -	- U -	- U -

توجه: در تعیین مرز پایه‌ها و نیز دسته‌بندی هجاها (نشانه‌های هجایی) نظم همسان، بر ناهمسان ترجیح دارد.

برخی از وزن‌هایی که به دو صورت چد می‌شوند (دو پرش دارند)

مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن = مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل
 مستفعلن فاعلات مستفعلن = مفعول مفاعلن مفاعیلن
 مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن = مستفعلن مفعولن مستفعلن مفعولن
 مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن = مستفعلن فعلون مستفعلن فعلون
 مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستف = مفعول مفاعیل مفاعیل فعلون
 مفعول مفاعلن فعلون = مستفعلن فاعلات مستف
 مفعول فاعلات مفاعیلن = مستفعلن مفاعل مستفعلن

بلبل به چمن زان گل رخسار نشان دید
 پروانه در آتش شد و اسرار عیان دید

پایه‌های آوایی	بل بل بِ چ	من زاین گ ل	رخ سا ر ن	شاین دید
وزن	پر وا نِ د	را تش شُ د	ءس را ر ع	یاین دید
نشانه‌های هجایی	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن (فع‌لن)
	- U -	- U -	- U -	- U -

پایه‌های آوایی	بل بل بِ چ	من زاین گ ل	رخ سا ر ن	شاین دید
وزن	پر وا نِ د	را تش شُ د	ءس را ر ع	یاین دید
نشانه‌های هجایی	مفعول	مفاعیل	مفاعیل	فعلون
	- U -	- U -	- U -	- U -

بیت فوق به دو صورت ناهمسان «مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستف» و «مفعول مفاعیل مفاعیل فعلون» مشخص می‌شود، ولی نظم همسان (یعنی مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستف) ترجیح دارد.

۱۰۹. وزن همسان دولختی

هَمْ شَبْ دَ	رَبَّیْ	ءِ مِیْ دَمِ	کِ نَنْ سِیْ مِ	صَبْحِ	گَا هِیْ
بِ پِ یَا مِ	أَشِ نَا یِیْ	بِ نَنْ وَ زَ	دَا	شِ نَا رَا	
فَعْلَاتُنْ	فَعْلَاتُنْ	فَعْلَاتُنْ			
U - U U	U - U U	U - U U			

۱۱۰. گزینه «۲» نظم همسان (مستفعل مستفعل مستفعل مستف) بر ناهمسان برتری دارد.

تَا زَفَتْ مَ	رَا أَزْ نَطَ	رَبَّیْ	چَشْدِ مِ	حَ	هَابِیْ
کَسْ وَ قَدِ	فِ مَانِیْ سَتِ	کِ	أَزْ دِیْ	دِ	چَ هَا زَفَتْ
مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ		مُسْتَفْعَلٌ
U U - -	U U - -	U U - -	U U - -		U U - -

تَا زَفَتْ مَ	رَا أَزْ نَطَ	رَبَّیْ	چَشْمِ	حَ	هَابِیْ
کَسْ وَ قَدِ	فِ مَانِیْ سَتِ	کِ	أَزْ دِیْ	دِ	چَ هَا زَفَتْ
مَفْعُولٌ	مَفَاعِلٌ	مَفَاعِلٌ	مَفَاعِلٌ		فَعْلُونٌ
U U - -	U U - -	U U - -	U U - -		U U - -

۱۱۱. الف گزینه «۲» فقط یک برش آوایی دارد.

دَرِ دِ عِشِّ قِیْ	کِ شِیْ دِ	أَمِ	کِ مَ	پُرسِ
زَهْ رِ هِجِّ رِیْ	چَ شِیْ دِ	أَمِ	کِ مَ	پُرسِ
فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ			فَعْلُنْ
U - - U	U - U	U - U		U U - -

ب (گزینه «۱»/پ) زیرا وزن‌ها تکرار یکنواخت و یکسانی ندارند.

أَزْ کَرِ دِ یِ	حِیْ شِ تَنْ	پِ شِیْ	مَانِمِ
جُزْ تَوِ پِ زَ	دِ گَرِ نِ	مِیْ دَانِمِ	
مُسْتَفْعَلٌ	فَاعِلَاتٌ		مُسْتَفْعَلٌ
U U - -	U - U		U - -

أَزْ کَرِ دِ یِ	حِیْ شِ تَنْ	پِ شِیْ	مَانِمِ
جُزْ تَوِ پِ زَ	دِ گَرِ نِ	مِیْ دَانِمِ	
مَفْعُولٌ	مَفَاعِلُنْ		مَفَاعِلُنْ
U U - -	U - U		U - -

۱۱۲. ناهمسان

جَا نَا نَنْ	ظَا	رِیْ	کِ نَا	تَ وَ نَمِ
بِخْ شَا کِ پِ	بِ لَبِ رِ	سِیْ دَا	جَا نَمِ	
مُسْتَفْعَلٌ	فَاعِلَاتٌ		فَعْلُنْ	
U U - -	U - U		U - -	

جَا نَا نَنْ	ظَا	رِیْ	کِ نَا	تَ وَ نَمِ
بِخْ شَا کِ پِ	بِ لَبِ رِ	سِیْ دَا	جَا نَمِ	
مَفْعُولٌ	مَفَاعِلُنْ		فَعْلُونٌ	
U - -	U - U		U - -	

۱۱۳. وزن: همسان دولختی (دوری)

سَعِ دِیْ نَنْ	ظَا	رِیْ	رُزْ	رُو یْتِ	کُو تَهْ نَنْ	کُ نَدِ هَرِ گَزِ
وَرِ رُو یِ	بِ	گَرِ دَا نِیْ	دَرِ دَا مَ	نَنْ	تَا	وِیْ زَدِ
مَفْعُولٌ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفْعُولٌ		مَفَاعِلُنْ	
U - -	U - -	U - -	U - -		U - -	

سَعِ دِیْ نَنْ	ظَا	رِیْ	رُزْ	رُو یْتِ	کُو تَهْ نَنْ	کُ نَدِ هَرِ گَزِ
وَرِ رُو یِ	بِ	گَرِ دَا نِیْ	دَرِ دَا مَ	نَنْ	تَا	وِیْ زَدِ
مُسْتَفْعَلٌ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	مُسْتَفْعَلٌ		مَفْعُولُنْ	
U U - -	U U - -	U U - -	U U - -		U U - -	

۱۱۴. وزن: همسان یکلختی

زِ بَا غِ	عَا	فِ یْتِ	بُو یِیْ	نَنْ دَا رَمِ
کِ دَلِ گَمِ	گَشِ	تُ دَلِ	جُو یِیْ	نَنْ دَا رَمِ
مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ		مَفَاعِلُنْ	فَعْلُونٌ
U - - U	U - - U		U - - U	U - - U

۱۱۵. وزن: همسان تکلختی

رُو زِ گَا رِیْ	شَدِ کِ سَرِ تَا	پَا دِ لِیْ	غَمِ	نَا کِ دَا رَمِ
هَمِ جُ صَبِ حَزِ	دَسِ تِ غَمِ هَرِ	شَبِ گِ رِیْ	بَابِیْ	چَا کِ دَا رَمِ
فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ		فَاعِلَاتُنْ
U - - U	U - - U	U - - U		U - - U

۱۱۶. وزن: ناهمسان

بِ حُسْنِ خُلِّ	قُ وَ فَا	کَسِ بِ یَا رِ	مَانِ زِ سَدِ
تَ رَا دَ رِیْبِ	سُ خَ نِیْ	کَا رِ کَا رِ	مَانِ زِ سَدِ
مَفَاعِلُنْ	فَعْلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
U - U	U - U	U - U	U U - -

۱۱۷. گزینه «۱» متفاوت است

چِنِ جَا مِ شَ	فَقِ مَوْجِ زَ	نَدِ خَوْبِ	بِ دِ لِ	مَنْ
بَا ءِ اِیْبِ	هَمْ دُو رُزْ	تُ مِ رَا	چِهْ رِیْ	زَرِ دِیْسْتِ
مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ
U U - -	U U - -	U U - -	U U - -	U U - -

چرا به سر نهد دهد صبا افسر
که وصف شهر سبا را بر سلیمان گفت

تلمیح ← اشاره به داستان قرآنی خبر آوردن هدهد به حضرت سلیمان علیه السلام
از سرزمین سبا

تضمین

معنی لغوی ← ضمانت کردن و متعهد شدن به انجام کاری

در علم بدیع ← آوردن آیه، حدیث، مصراع، بیت یا سخن دیگری در شعر
یا کلام

در تضمین، گاه به نام شاعر یا نویسنده اشاره می‌شود و گاه به دلیل شهرت
وی، ذکر نمی‌شود.

شاعر با تضمین

- مقصود خود را بهتر بیان می‌کند.

- با ایجاد تنوع در ذهن خواننده سبب التذاذ ادبی می‌شود.

- آگاهی خود را از موضوعات مختلف به بهترین وجه نشان می‌دهد.

لازم به ذکر است، در ویرایش صحیح، مورد تضمین شده باید در «گیومه»
قرار بگیرد.

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

هست کلید در گنج حکیم (نظامی)

تضمین ← نظامی مصراع اول را عیناً از قرآن تضمین کرده است.

چه خوش گفت فردوسی پاک‌زاد

که رحمت بر آن تربت پاک باد

«میازار موری که دانه‌کش است

که جان دارد و جان شیرین خوش است» (سعدی)

تضمین ← سعدی، بیت دوم را عیناً از فردوسی تضمین کرده است.

پاسخ‌سؤالات درس ۳

۱۳۲. مرغ، دانه، دام

۱۳۳. مسلمان، قبله، جانماز، مهر، سجاده

۱۳۴. چتر، باران

۱۳۵. سر، دل، دیده، کف/ گهر، دریا

۱۳۶. با یادآوری داستان بر دار کردن حسین بن منصور حلاج (عارف بزرگ قرن
چهارم) و استفاده از آرایه تلمیح

۱۳۷. داستان سرد شدن و گلستان شدن آتش بر حضرت ابراهیم علیه السلام

۱۳۸. داستان حضرت موسی علیه السلام و ستمگری فرعون

۱۳۹. داستان عشق فرهاد به شیرین

۱۴۰. داستان سیاوش در شاهنامه

۱۴۱. الف) داستان بیرون آوردن حضرت یوسف علیه السلام از دل چاه و فروختن وی

(ب) آشنایی با داستان مورد نظر، آیه یا حدیث

۱۴۲. الف) سعدی حدیث «کاد الفقر ان یكون کفراً» را در سخن خویش تضمین
کرده است.

(ب) با استفاده از این حدیث به بهترین شکل ارتباط بین کفر و فقر را نشان
داده است.

۱۴۳. مراعات نظیر ← ماه تیر، دی، اردیبهشت/ خاک، خشت

۱۳۱. مضمون این بیت ← وطن‌دوستی (یکی از مضامین اصلی ادبیات مشروطه)
انسان باایمان در مقابل دشمنان برای دفاع از وطن می‌ایستد و سر فدا می‌کند.
به عبارتی دیگر، شاعر عشق به وطن را چون آتشی می‌داند که از شعله آن انسان
باایمان در دل خود به وطن عشق می‌ورزد و جان خود را در این راه فدا می‌کند.
(دل شاعر به دلیل علاقه بسیار زیاد به وطن، همانند اسفندی در آتش در تب
و تاب است.)

درس ۳

مراعات نظیر، تلمیح و تضمین

بدیع

معنی لغوی ← تازه و نو

در ادب فارسی ← مجموعه آرایه‌هایی که بر زیبایی لفظی و معنایی سخن
می‌افزایند.

لفظی	با تغییرات آوایی و موسیقایی سر و کار دارند. ← سجع، جناس، ترصیع و ...
معنوی	از لطف تعبیر و زیبایی معنی به وجود می‌آیند ← اغراق، ایهام، تضاد، مراعات نظیر، تلمیح، تضمین و ...

مراعات نظیر (تناسب)

معنی لغوی ← تناسب و هماهنگی‌ها

در اصطلاح ادبی ← آوردن واژه‌هایی در سخن که با هم ارتباط معنایی
(غیر از تضاد) دارند و یادآور یکدیگر هستند.
زیبایی‌آفرینی مراعات نظیر ← در تعامل واژه‌هاست که باعث لذت خواننده
از دریافت ارتباط معنایی می‌شود.

خداوند کیهان و گردان سپهر

فروزنده ماه و ناهید و مهر

مراعات نظیر ← کیوان، سپهر، ماه، ناهید، مهر

دردا که از آن آهوی مشکین سیه‌چشم

چون نافه بسی خون دلم در جگر افتاد

مراعات نظیر ← آهو، مشکین، نافه/ چشم، دل، جگر

تلمیح

معنی لغوی ← اشاره کردن با گوشه چشم

در اصطلاح ادبی ← سخنور در کلام خویش به داستان، آیه، حدیث و مثل
اشاره کند.

تلمیح، گنجاندن مفهومی بلند در کلامی کوتاه است. (معانی بسیار در
کم‌ترین کلمات جای می‌گیرند.) این ایجاز (خلاصه‌گویی) از جهت هنری
اهمیت دارد.

آسمان بار امانت نتوانست کشید

قرعه کار به نام من دیوانه زدند

تلمیح ← اشاره به عرضه‌داشتن بار امانت الهی و نپذیرفتن آسمان و ... و
پذیرش انسان (اتا عرضنا الامانة علی السموات و الارض و الجبال فابین ان
یحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان انه کان ظلوماً جهولاً)